خەیاڵ لە ئەدەبی منداڵاندا.. رەزا شوان

بێگومان پێشکەوتن و داهێنان و ئافراندن، لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، بەری خەیاڵ و بیرکردنەوە و تێکۆشانی مر□ڤ□ن. گەلی جیاوازی و تایبەتمەندی لە مرۆڤدا هەن، وایان کردووە کە توانای داهێنان و رێکخستنی ژیانی خۆی هەبێت و لە ژینگە تێبگات. بتوانێت کولتوورێکی رەوشتی و مادی و زانیاریی گشتی و زانستی زانیاری بنیات بنێت، لەگەڵ دۆزینەوەی پراکتیزەکردن لە سەرجەم ئەم کارانەدا. لە نێو ئەم تایبەتمەندییانەدا تایبەتمەندی خەیاڵکردنە، کە بریتییە لە بنیاتنانی هزری نوێ لە بابەتە هەبووەکان. ئەو رۆڵە گرنگەی کە خەیاڵ (فانتازیا) لە ژیانی مرۆڤدا هەیەتی، هەر لە سەرەتای مێژووەوە جێگەی گرنگی پێدانی مرۆڤ بووە. گرنگی بە رۆشنبیریی گشتی و فەلسەفە و ئەدەب و هونەر و زانستە مرۆییەکان داوە، لەوانەش زانستی پەروەردە.
هێشتا هەر خەیاڵ (ئەندێشە) جێگەی گرنگی پێدانە بە هەموو ئەو لقە زانستییانە. هەر لقێکیشی چوارچێوەی ئاماژەیی خۆی هەیە، لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەم دیاردانەدا.
خەیاڵ ئەو رووداو و بابەت و بیرۆکانەیە، کە ل□ نێو ئەقڵی مرۆڤدا سەرھەڵدەدەن. کە بە ئارەزووی خۆی دروست د□ب□ن، ئەم خەیاڵانە دەیباتە جیهانێکی دیکەوە، لەو رێگەیەوە دەتوانێت کۆنترۆڵی ژیانی ب□کات و رووبەڕووی ئەو رووداو و کارانە بێتەوە کە دێنە رێی. بەبێ ئەوەی بەربەستێک هەبێت رێی پێبگریت و رایبگرێت. خەیاڵ بەوەش پێناسە دەکرێت کە کردارێکی ئەقڵی زانستی یە. خەیاڵی داهێنەرانە پاڵپشتێکی بەهێزە بۆ داهێنان و گونجاندن لەگەڵ ژینگەدا. بە شێوەیەکی گشتی خەیاڵ بەوە پێناسە دەکرێت کە بریتییە لە توانای ئەقڵی بۆ تاقیکردنەوە و دۆزینەوەی تازە و بنیاتنان و پێکەوەنان.
بیرمەندان و رەخنەگران و نووسەران، لە پێناسەکردن و راڤەکردن و دیاریکردنی چەمکی وشەی "خەیاڵ" دا، ناکۆکن و هاوڕانین، هۆی مشتومڕیشیان، ئەو□ی ک□ خەیاڵ زاراوەیەکی درکردنە، بەپێی ناو□□ک□کان و تیۆرە زانستییەکان، چەندین واتا دیاری دەکات. بەڵام هەموویان لە بارەی گرنگی خەیاڵ لە ئەدەبدا هاوڕان.

(ئەفلاتوون) یەکەم کەس بوو، کە لە ئەدەبدا گرنگی بە خەیاڵ دا. وای دەبینی کە شاعیر خەیاڵ بەکاردەهێنێت، داهێنەرە و سروشی خوایی هەیە.

(ئەرستۆ) ش دەڵێت:"خەیاڵ بریتییە لەو پرۆسەیەی کە لە میانەیەوە وێنەیەکی زینی دەنوێنیت".
خەیاڵ لە هەموو کات و سەردەمێکدا، توخمێکی هاوبەشی گرنگە لە هەموو بەرهەمەکانی ژیاندا.

(ئەلبەرت ئەنیشتاین) دەڵێت:"خەیاڵ گرنگترە لە زانین". زۆر جار زانین سنووردارە بەو شتانەی کە هەیە. بەڵام خەیاڵ چەمکێکە، سنوور و لۆژیکی تێدا نییە. لۆژیک لە ئەلفەوە بۆ یایە، خەیاڵیش دەتباتە هەر شوێنێک کە دەتەوێت. نە بازگەیە لێ هەیە و نە پاسپۆرتیشی دەوێت. هەر بە خەیاڵیش ئایندەیەکی دەخواز بنیات دەنرێت.

(کارڵ مارکس) دەڵێت:"ئەوەی خەیاڵی نەبێت، باڵیشی نییە". بۆیە لەو کەسە هەژارتر نییە کە لە خەیاڵدا هەژارە. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا، وەکو ئەنیشتاین دەڵێت:" راستی هەمیشە لە خەیاڵ سەیرترە".
شاعیری ئینگلیزی (کریستۆفەر) دەڵێت:"یەکەم توانا کە پێویستە گرنگی پێبدەین، پێش ئەوەی ژەنگ بگرێت، خەیاڵە. ئەوە خەیاڵە وامان لێدەکات، کە هەموو رۆژێک بە تازەیی لە جیهان بڕوانین".
پێویستە ئەوەش بزانین جیاوازییەکی زۆر لە پلەی خەیاڵکردن لە نێوان خەڵکیدا هەیە. هەیە خەیاڵ تیژە، هەیە خەیاڵ ناوەندییە، هەشە خەیاڵ کزە.
خەیاڵ گرنگییەکی زۆری هەیە لە یارمەتیدانی منداڵان، بۆ تێگەیشتن لە جیهانی دەوروبەریان و بۆ گوزارشتکردن لە خۆیان.
خەیاڵ بەشێکە لە چالاکییەکانی رۆژانەی منداڵان. گەر شتێک هەبێت منداڵان تێیدا سەرکەوتوو بن، ئەوا توانای خەیاڵکردن و دروستکردنی جیهانی تایبەتی خۆیانە. لە هەمووی گرنگتر منداڵان، خەیاڵەکانیان بۆ گەڕان بە دوای زانیاری و بیرۆکەی نوێدا بەکاردەهێنن. بۆ نموونە کە سەردانی رووبارێک دەکەن، دەکرێت ببێتە هۆی خەیاڵکردنیان لە ژیان لەناو ئاودا.
خەیاڵ لە منداڵاندا، یەکێکە لەو شتە بەسوودانەی کە یارمەتی گەشەکردنی منداڵان دەدات بە شێوەیەکی سروشتی.

هەر لە ساڵانی یەکەمی ژیانی منداڵاندا، خەیاڵ جێگەیەکی گەورە لە چالاکییەکانی ئەقڵی منداڵان پڕدەکاتەوە. زۆرێک لە بیرۆکە و یاری و هیواکانیان، لەسەر بنەمای خەیاڵ پێکهاتوون. خەیاڵیش لە دوو فاکتەر پێکدێت یەکێکیان (دەرەکییە) دەوروبەری منداڵان. ئەوی دیکەیان (ناوەکییە) تێڕوانینیان دەربارەی جیهان. خەیاڵ بوارێکی گرنگە و وروژێنەرە لە گەشەکردنی منداڵان. هەموو منداڵێک دەرفەتی ئەوەی هەیە، کە پەرە بە داهێنان و خەیاڵی بدات.

منداڵان لە ڕێگەی خەیاڵەوە، دەتوانن بەسەر بەربەستەکانی کات و شوێن و ئەستەمدا بازبدەن و سنووری هێزەکانی خۆیان تێپەڕێنن و دەستیان بە ئەوشتانە درێژبکەن و پەرەیان پێبدەن، کە لە راستییدا ناتوانن بە دەستیان بهێنن. بە نموونە منداڵان، بە خەیاڵ، لە ڕێی ڕۆکێتێکی کارتۆنییەوە، یا بە سواری پێنووسێک، دەچنە سەر مانگ و هەسارەکان. بەڵام لە راستیدا ئەمەیان پێناکرێت. هەروەها لە ڕێگەی خەیاڵەوە، منداڵان دەتوانن بەسەر سەختییەکانی ژیانی ڕۆژانەدا زاڵبن و ئاواتەکانیان بەدەست بهێنن. بەردەوامیش بە دوای هەموو شتێکدا دەگەڕێن کە تازە و بەسوودبن. بەم شێوەیە گەشەیەکی گشتگیر و تەواو و هاوسەنگ بەدەست دەهێنن.

خەیاڵی وەهمی، لە قۆناغە سەرەتاییەکانی ژیانی منداڵاندا، یارمەتییان دەدات، کە گرنگی بە ئاژەڵ و باڵندە و شتە بێ گیانەکان بدەن. خەیاڵ دەیانباتە جیهانێکی ئەفسانەیی ئەفسووناوی و سەرنجڕاکێش. لەم قۆناغەدا، منداڵان خۆشباوەڕن و باوەڕیان بەوە هەیە، کە ئاژەڵ و باڵندە و دار و بەرد و هەر هەموو شتەکان، زمان دەزانن و دەتوانن بە کوردی بدوێن، دەتوان گوێبگرن، دەخۆشبن، پێکەنن، هەڵپەڕن، بڕۆن، چاکە و خراپە بکەن، یارمەتی بدەن،...هتد.

منداڵان لە نێوان سێ و پێنج ساڵیدا، خەیاڵ تیژن. بەڵام ئەم خەیاڵەیان لەناو ئەو ژینگە تەسکەی تێیدا دەژین سنووردارە. لەم قۆناغەدا خەیاڵی منداڵان، ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە گەشەکردنیاندا. چونکە خەیاڵ ڕێگەیەکە بۆ ڕێکخستنی بەشێکی زۆری چالاکییەکانیان. بنەمایەکیشە بۆ راهێنانی توانا جووڵەییەکانیان و چالاککردنی چالاکییەکانی دیکەیان.

منداڵانی نێوان شەش و هەشت و نۆ ساڵان، خەیاڵەکانیان لە بازنەی سنووورداری ژینگە تێپەڕیوە. بەم ڕێیەش لە ڕێگەکانی گەشەکردنی خەیاڵی منداڵان، دەوترێت ڕۆڵی خەیاڵی ئازاد، کە

تێیدا تامەزرۆی ئەو وێنە زەینی□ ئاڵۆزانەن کە بۆیان دەکێشن، یا بە خەیاڵی خۆیان دروستیان دەکەن. بۆیە ئارەزووی چیرۆک و هۆنراوە و پەخشان و شانۆ و گەلێک بابەتی تر دەکەن.
منداڵان تا تەمەنی دوانزە ساڵان، دەچنە قۆناغ و رۆڵێکی ترەوە. کە لە راستییەوە نزیکە. بایەخێکی زۆر بە راستی دەدەن، بێ ئەوەی کە واز لە خەیاڵکردن بهێنن. خەیاڵکردن لەم قۆناغەدا، بە زۆری لەسەر بنەمای وێنەی بینراوە. لە دوای ئەوە، منداڵان مەیلیان بەرەو خەیاڵی ئەبستراکی"موجەرەد" هەیە. لەسەر بنەمای هێما و پێکهێنانی بیرۆکەکان بنیات دەنرێن.
بەو پێیەی کە ئەدەب وێناکردنێکی خەیاڵییە بۆ ژیان و هزر و هەست و سۆز، لە میانەی پێکهاتەی زمانەوانییەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە سنووری خەیاڵ لە ئەدەبدا، بە ئەدەبی منداڵانیشەوە بەرزە. زۆر جاریش رێژەی خەیاڵ لە ئەدەبی منداڵاندا بە هۆی پەیوەندیی بە هێزی خەیاڵ بە ژیانی ئەقڵی منداڵانەوە، زیاد دەکات.
دەکرێت خەیاڵی مرۆڤ سەرچاوەی ئەدەب بێت، بە ئەدەبی منداڵانیشەوە.
کەواتا هەموو بەرهەمێکی ئەدەبی دەبێت ه□گری وێناکردنی خەیاڵی بێت، تەنانەت ئەو ژانرە ئەدەبیانەش کە بە راستی (ریالیستی) ناودەبرێن، دوورنین لە خەیاڵ. چونکە وێناگرتنێکی فۆتۆگرافی نین.

ئەدەبی منداڵان، کۆمەڵێک بەرهەمی هونەرییە، پێشکەش بە منداڵان دەکرێت. کە تایبەتمەندی و پێداویستی و ئاستی گەشەکردنیان لەبەرچاو دەگرن. واتە لە مانا گشتییەکەیدا، هەموو ئەو بابەتانە دەگرێتەوە کە پێشکەش بە منداڵان دەکرێن. کە مانا و بیرۆکە و هەستەکان بەرجەستەدەکەن.
گۆمان لەوەدا نییە، کە خەیاڵ رۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە هەموو ژانرەکانی ئەدەبی منداڵان، وەک چیرۆک و هۆنراوە و پەخشان و شانۆ، ئۆپەرێت، رۆمان، کە پڕن لە فانتازیا، هەموو ئەو شتانەش کە پەیوەندیان بە ئەدەبی منداڵانەوە هەیە. کەواتا خەیاڵ پێویستییەکی گرنگی ئەدەبیاتی منداڵانە.
لێرەوە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە پێویستی و تایبەتمەندیی یەکەمی نووسەرانی ژانارەکانی ئەدەبی منداڵان، توانای

خەیاڵکردنە. لە سایەی خەیاڵ و زماندا، بابەتە نووسراوەکانیان بۆ منداڵان دەڕازێننەوە.
هەموومان بەشێکی زۆری ئەو چیرۆکانەمان لەیادماون، کە بە منداڵی بۆیان گێڕاینەوە یا خۆمان خوێندمانەوە، کە لە منداڵیدا هەڵگریان بووین. خەیاڵ هێزێکی سەرەکی ئەم هەڵگری و لەیادمانەوەیە.
یەکێک لە تایبەتمەندییە هەرە گرنگەکانی چیرۆکی منداڵان خەیاڵە. کە ڕۆڵێکی سەرەکیی لە چیرۆکی منداڵاندا هەیە. ئەوە خەیاڵە منداڵانە بۆ چیرۆکەکان ڕادەکێشێت.
پێویستیشە کتێبەکانی منداڵان، لە خەیاڵی ترسناک و تۆقێنەر و لە کاری لە توانابەدەر پاک بکرێنەوە. تێکەڵاوی چەمکەکان و تێکەڵکردنی راستیش لەگەڵ خەیاڵدا لە چیرۆکی منداڵاندا، نابێت ببنە هۆی جۆرێک لە سەرلێشێواندنی منداڵان.
ڕەزا شوان
نەرویج: ١/ سێپتەمبەر/٢٠٢٢